

ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

ЧЕРЕЗОВА Ірина Олександрівна

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
РОЗВИТКУ ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ
УЧНІВ ДРУГОГО КЛАСУ

19.00.07 – педагогічна і вікова
психологія

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук.

Київ – 1995 р.

134.722.01.7
37.015.3

АВ 33.163

Дисертація є рукописом.

Робота виконана
гічному інституту ім.
Науковий керівник

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00761216 (N)

Офіційні опоненти -

ДЕМИДЕНКО Василь Купріянович
доктор психологічних наук, про-
фесор БАЛЛ Георгій Олексійович
- кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник
СОСІДКО Валентина Володими-
рівна

Провідна установа -

Київський державний педагогіч-
ний університет ім. М. Драгоmano-
ва.

Захист відбудеться "31" жовтня 1995 р. о _____ год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради К. 113.04.01. в
Інституті психології АПН України за адресою:

252 003, м. Київ-33, вул. Паньківська, 2.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці
Інституту психології АПН України.

Автореферат розіслано "28" вересня 1995 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

М.І. Алексєєва.

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. В психічному розвитку молодшого школяра досить помітне місце займає писемне мовлення.

Писемне мовлення – особлива форма спілкування між людьми за допомогою графічних знаків, особливий вид мовлення, який має свої не тільки зовнішні способи передачі думок і почуттів, а й внутрішні, що стосуються його змісту, логіки та призначення.

Навчити учнів правильно /згідно з вимогами діючого правопису/ передавати на письмі кожен форму слова і правильно розставляти розділові знаки – це ще не означає навчити їх володіти писемним мовленням. Писемне мовлення – це оволодіння і застосування особистості певної мови, її словникового складу і грамотичної будови засобами писання і читання в процесі спілкування з іншими людьми.

Проблема розвитку писемного мовлення молодших школярів знайшла своє відображення в дослідженнях відомих психологів Л.С. Виготського, О.Р. Лурія, С.Л. Рубінштейна, О.М. Леонтьєва, О.О. Леонтьєва, Л.М. Проколієнко, І.О. Сидиці, Г.С. Костюка, Н.І. Жинкіна, С.Ф. Жуйкова та ін.

Значний інтерес для нашого дослідження становили роботи М.І. Алексєєвої, Г.О. Балла, В.К. Деміденка, С.Д. Максименка, В.В. Сосідко, в яких розкривається ряд аспектів психологічних закономірностей та механізмів засвоєння учнями навчального матеріалу.

Методичні аспекти цієї проблеми розкриваються в працях видатних педагогів /К.Д. Ушинський, В.О. Сухомлинський, Б.Д. Грінченко/ і методистів /М.Ф. Буцаков, М.О. Риб-

никова, В.О. Добромилов/.

Окремі питання розвитку писемного мовлення школярів висвітлюються в працях відомих мовознавців О.О. Потєбні, Ф.Ф. Фортунатова, Д.М. Кудрявського та інших. Останнім часом з'являється цілий ряд методичних праць з даної проблеми /В.І. Бадер, Л.О. Варзацька, М.С. Ващуленко, А.С. Зимульдінова, Д.М. Кравчук, Т.О. Ладженська, Т.Г. Рамзаєва та ін./.

Із зарубіжних авторів заслуговують на особливу увагу праці Ж. Паже, Д. Сьоллі, Л. Харрелла, Т. Рібо, А. Валлона та ін.

У той же час слід відзначити, що переважна більшість досліджень присвячена питанням засвоєння правопису, граматичних понять, взаємозв'язку усного і писемного мовлення. Зарубіжні дослідники в основному займаються усним мовленням дітей дошкільного віку та писемним мовленням учнів середнього шкільного віку. Психологічні спекти проблеми розвитку писемного мовлення молодших школярів до останнього часу ще не привернули до себе належної уваги.

Розвиток мовлення учнів /як усного, так і писемного/ розглядається як одне з найважливіших завдань у піднесенні їх мовної грамотності та загального психічного розвитку, яке передбачене державною національною програмою "Освіта" /"Україна ХХІ століття"/. Це ж завдання сучасною школою вирішується ще не на належному рівні. Писемне мовлення багатьох учнів залишається блідим, невиразним, недосконалим як за своїм словниковим запасом, так і за стилістичним оформленням.

Однією з причин недостатнього оволодіння учнями писемним мовленням є неправомірне звуження в практиці школи самого цього поняття. Оволодіння писемним мовленням нерідко обмежується засвоєнням правопису, мовна грамотність часто зводиться до орфографічної та пунктуаційної,

що поглинає багато часу і сил учнів, а також інші, не менш важливі компоненти писемного мовлення.

Найбільш важливі для дитини навички – навички усного і писемного мовлення – характеризуються низьким рівнем свого розвитку. А тим часом домогтися високої грамотності учнів можливо лише за умови безнастанного підвищення їх загальної мовної культури.

Труднощі, з якими зустрічаються молодші школярі при оволодінні писемним мовленням, та недостатня теоретична розробленість окремих аспектів цієї проблеми визначили вибір теми наукового дослідження – психологічні особливості розвитку писемного мовлення учнів другого класу.

Об'єкт дослідження – процес розвитку писемного мовлення.

Предмет дослідження – психологічні закономірності розвитку писемного мовлення в учнів 2 класу.

Мета роботи – дослідження психологічних умов ефективного розвитку писемного мовлення в учнів початкових класів.

Гіпотеза дослідження. Ефективність оволодіння учнями писемним мовленням забезпечується передусім такою психологічною організацією їх діяльності, яка б сприяла розумовій активності учнів, збагаченню, корекції, дієвості їх словникового запасу та вдосконаленню граматичного ладу мовлення молодших школярів.

Мета і гіпотеза дисертаційного дослідження визначили такі його завдання:

1. Розглянути проблему писемного мовлення в контексті психічного розвитку дітей.
2. Охарактеризувати підготовчий період розвитку писемного мовлення у дітей.
3. Визначити психологічні чинники ефектності розвитку

писемного мовлення у другокласників.

4. Сформулювати практичні рекомендації щодо поліпшення роботи з розвитку писемного мовлення молодших школярів.

Методологічною основою дослідження є:

– загально-теоретичні положення про психічний розвиток дитини, про нерозривний взаємозв'язок у розвитку їх мислення й мовлення, про можливості дитини в засвоєнні мовного матеріалу;

– положення видатних психологів, педагогів, мовознавців і методистів про мову, мовлення, основні напрямки і методи навчання писемному мовленню;

– основні положення концепції державної національної програми "Освіта" /Україна XXI століття"/, спрямовані на всебічний розвиток особистості;

– методологічними орієнтирами виступали також ідеї пріоритетної ролі мови як джерела формування особистості.

Для перевірки висунутої гіпотези була розроблена програма дослідження, яка включала теоретичні й емпіричні методи:

а/ теоретичні: метод структурно-функціонального аналізу, метод міждисциплінарного синтезу, генетичний метод, метод концептуально-порівняльного аналізу, метод теоретичного моделювання, гіпотетико-дедуктивний метод, метод розумового, уявного експерименту;

б/ серед емпіричних методів дослідження основним був психолого-педагогічний експеримент, використаний у трьох його класичних варіантах – констатуючий, перетворюючий і формуючий.

Допоміжними емпіричними методами в дослідженні були: метод цілеспрямованого спостереження; вивчення результатів звичайного й експериментального навчання; проведення контрольних зрізів ефективності експериментально організованого навчання за системою показників,

бесіди.

Дослідна робота проводилася протягом 1993–1995 рр. за експериментальною методикою у 1-2 класах трирічної початкової школи з російською мовою навчання.

У формуючому експерименті брали участь 11 вчителів початкових класів, 4 вчителі-філолога, 287 учнів, з них 150 навчалися в експериментальних класах.

Наукова новизна дослідження полягає у виявленні психологічних особливостей писемного мовлення молодших школярів; розритті закономірностей розвитку цього виду мовлення; виділенні мовленнєвих типів учнів та розробці наукових засад роботи над словом як основним показником мовленнєвого розвитку дитини.

Теоретичне значення дослідження полягає у розширенні уявлень про психологічні особливості розвитку писемного мовлення учнів 2 класу початкової школи; у науковому обґрунтуванні методів і прийомів роботи над словом як одного з напрямків розвитку писемного мовлення молодших школярів.

Практичне значення дослідження.

Основні положення, висновки та рекомендації можуть бути використані в процесі вдосконалення шкільних програм та підручників з мови, у лекціях для студентів педагогічних вузів, та під час їх практики, у практичній роботі вчителя початкових класів, у доборі дидактичного матеріалу з мови.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечувалися методологічним обґрунтуванням теоретичних положень у вирішенні завдань емпіричного дослідження, використанням комплексу методів, адекватних меті і завданням дослідження, репрезентативністю вибірки, співвідношенням якісного і кількісного аналізу отриманих результатів, статистичною оцінкою експериментальних даних.

На захист виносяться такі основні положення:

1. Психологічні особливості розвитку писемного мовлення учнів - багатоаспектна проблема, яка є важливою частиною процесу становлення особистості.

2. Особливості розвитку писемного мовлення учнів проявляються у тенденції зрісту вживання їми окремих частин мови.

3. Обґрунтовані методи, прийоми та засоби формування і розвитку вмінь та навичок писемного мовлення учнів створили сприятливий ґрунт для широкого впровадження розвивального навчання.

4. Визначення мовленнєвих типів молодших школярів дозволяє диференційовано підійти до розвитку їх мовлення.

Впровадження у практику. Матеріали дослідження використовуються у педагогічному процесі Бердянського державного педінституту ім. П.Д. Осипенко. Для студентів факультету вчителів початкових класів розроблений курс лекцій та методичні рекомендації, підготовлені матеріали для педпрактики в школах. На основі досліджень розроблений перелік ряду курсових та дипломних робіт, які вже опрацюються студентами Бердянського педінституту. Рекомендації друкованих матеріалів широко впроваджені в практику роботи ряду шкіл м. Бердянська.

Апробація роботи. Основні положення та результати дослідження доповідалися: на республіканській науково-практичній конференції "Дидактические аспекты педагогического взаимодействия в школе и вузе" /Ізмаїл, 1994 р./; на міжнародній науково-практичній конференції "Початкова освіта: шляхи розвитку" /Запоріжжя, 1995 р./; на щорічних наукових конференціях професорсько-викладацького складу Бердянського державного педагогічного інституту ім. П.Д. Осипенко /1993-1995 р.р./.

Основний зміст і результати роботи висвітлені у 4-х публікаціях.

Структура і обсяг роботи. Дисертація склада-

ється із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури /289 назв/. Зміст роботи викладений на 156 сторінках, включає 11 таблиць, 4 графіки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обгрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет і мету дослідження, сформульовано робочу гіпотезу і завдання дослідження, з'ясовано наукову новизну, теоретичне і практичне значення одержаних результатів, викладено положення, які виносяться на захист.

У першому розділі - "Проблема становлення писемного мовлення дитини в контексті її психічного розвитку" - дається історичний огляд проблеми розвитку писемного мовлення дитини, характеризується вплив психологічних та лінгвістичних факторів та мовленнєвий розвиток учнів, аналізується сучасний стан проблеми.

Проаналізовані погляди на проблему розвитку писемного мовлення Я.А. Узменського, М.В. Ломоносова, Т.Г. Шевченка, К.Д. Ушинського, В.О. Сухомлинського, Л.С. Виготського, С.Л. Рубінштейна, О.Р. Лурія, О.М. Леонтьєва, О.О. Леонтьєва, Г.С. Костюка, І.О. Сивині та інших, розглянутий внесок учених в теорію та практику навчання писемному мовленню.

Огляд ідей розвитку писемного мовлення свідчить, що ця проблема на всіх етапах розвитку людства привертала до себе увагу представників різних галузей науки. В той же час аналіз відповідних літературних джерел дає можливість дійти висновку, що наявні дослідження у цій галузі характеризуються деякою однобокістю: розглядаються лише окремі аспекти розвитку писемного мовлення. В цілому ж дана проблема потребує подальшого дослідження.

Спираючись на дані аналізу психолого-педагогічної, лінгвістичної літератури, результати проведеного нами

дослідження, структуру писемного мовлення ми уявляємо такою: навички читання, словниковий запас, орфографічна грамотність, граматичний лад мовлення, вміння стилістичного оформлення думок, зв'язність, зрозумілість, точність, виразність, переконливість, доречність, різноманітність мовлення.

Другий розділ – "Характеристика підготовчого періоду розвитку писемного мовлення у дітей" – присвячений основним етапам розвитку писемного мовлення.

Історія розвитку писемного мовлення включає ряд складних етапів, які мають вирішальне значення як в мовленнєвому, так і в психічному розвитку дитини.

Вивчення передісторії писемного мовлення ми розпочали з крику новонародженого. Відомо, що крик як підсвідомо біологічна реакція не є засобом комунікації для дитини. Проте він відіграє надзвичайно велику роль у розвитку її мовно-артикуляційного апарату, без чого неможливий подальший мовленнєвий розвиток людини.

Гуління – перший етап домовного періоду. Основним його надбанням є поява диференційованих звуків.

Другий етап – гукання, основною характеристикою якого є виникнення шумових компонентів, які, чергуючись з вокалічними, приводять до виникнення складоподібного сегменту.

Гуління й гукання являють собою процес розвитку моторики мовно-артикуляційного апарату та його підготовки до відтворення звуків мовлення.

Лепетання – наступний етап підготовчого періоду мовленнєвого розвитку дитини. Протягом цього етапу формуються артикуляційні механізми породження основних фонетичних одиниць складу і ритмічної структури. Лепетання є безпосереднім зачатком мовлення.

Спілкування з дорослими, розуміння окремих слів, розвиток здатності зосереджуватися на різних предметах,

збагачення досвіду породжує потребу дитини у власне мовленнєвому спілкуванні.

Триазний процес розвитку власного мовлення починається з розвитку "розумілого" мовлення, яке забезпечується безпосереднім зв'язком слів з загальною ситуацією гри /ді/.

Розуміння окремих слів сприяє перетворенню звукових пролів дитини у мовленнєві акти.

Перші мовленнєві акти дитини характеризуються, поперше, ситуативністю, по-друге, відсутністю в них речень /стадія "слів-речень" або "слів-вчинків"/.

Формування у дітей уявлень, перших елементарних понять, розвиток їх мислення приводить до значних змін у дитячому мовленні: кількісно і якісно зростає словниковий склад /від 1900 до 3000 слів до кінця дошкільного віку/, розвивається граматична будова, формується та вдосконалюється фонетична сторона.

Важливе значення в оволодінні дитиною мовленнєвими засобами спілкування має розвиток зв'язного мовлення. Спочатку діти засвоюють зовнішню форму усного мовлення, яка потім переходить у внутрішню. Найвність зв'язку усного і писемного мовлення з внутрішнім доведено рядом психологів /Л.С. Виготський, Б.Ф. Баєв та ін./.

Історія розвитку власне писемного мовлення починається з виникнення у дитини перших знаків, доступних знаочному сприйманню. Такими знаками є жести. На думку Л.С. Виготського, жест є письмом у повітрі, а письмовий знак - закріпленим жестом. Зв'язок жесту з писемним мовленням доводиться на основі малювання та гри дітей. Розвиток писемного мовлення іде від малювання речей до "малювання" мовлення.

Істотні зміни в розвитку мовлення дитини відбуваються в шкільному віці. Навчання в школі породжує нову потребу в удосконаленні володіння мовленням, воно стає

й основою цього вдосконалення.

В процесі навчання слово виступає для дитини предметом усвідомлення, значення. Вперше воно виділяється з живої мови як її елемент. В процесі навчання читання і письма в слові для дитини предметом пізнання є його звукова /фонетична/ і графічна сторони. При вивченні граматики слово виступає як певна частина мови. Особливості сполучень слів у реченні виступають для дитини як правила граматики, які вона свідомо засвоює. Це допомагає дитині забезпечувати впорядкованість, зв'язність і виразність її мовлення, надавати йому стрункого, осмисленого характеру.

Оволодіння дітьми писемним мовленням /читанням і письмом/ є важливою особливістю її мовленнєвого розвитку в шкільному віці.

Читання – тривалий і складний процес аналітико-синтептичної діяльності дитини, в основі якого лежить утворення зв'язків між зоровими образами /буквами/ і акустичними /звуками/ та мовноруховими актами. Оволодіння дитиною цієї діяльністю відноситься до так званого добукварного періоду навчання в школі.

Оволодіння дітьми читанням потребує розуміння прочитанного. Настанова на розуміння є невід'ємним компонентом читання.

В міру того, як діти вправляються в читанні, у них все більше закріплюються зв'язки між графемами і відповідними значеннями, відбувається перехід до читання словами як частинами фрази. Тут ми маємо перехід читання на новий, вищий етап, що характеризується становленням цілісних прийомів сприймання тексту.

Важливою стороною оволодіння читанням є вироблення вміння читати "про себе".

Оволодіння учнями писемним мовленням потребує усвідомлення ними звукового складу слів, вироблення вміння аналізувати цей склад, пов'язувати кожний звук з відпо-

відним графічним знаком /буквою/, відтворювати образ букв і цілого слова на письмі. Окремі операції/ написання букв та їх сполучень/ об'єднуються в складні цілісні комплекси рухів, за допомогою яких здійснюється процес написання. В основі його лежить утворення складних зв'язків слухового, зорового і рухового, зокрема мого-рухового, аналізаторів. Писемне мовлення потребує від учнів послідовності у викладі думок, доречного добору слів, подержування правил орфографії, синтаксису, пунктуації.

Писемне мовлення, як специфічна психологічна функція, має свої особливості, серед яких відмітимо такі:

1. Писемне мовлення – контекстове, невідтримане, розраховане на читача, який перебуває в іншій ситуації і не виявляє свого ставлення до висловлених на письмі думок.

2. Писемне мовлення – підготовлене, осмислене, має тісний зв'язок з внутрішнім мовленням.

3. Писемне мовлення повніше та розгорнутіше у порівнянні з усним.

4. Писемне мовлення у порівнянні з усним більш нормативне. Писемний виклад думок вимагає точнішого додержання морфологічних і синтаксичних норм, досконалішого лексичного добору.

5. Писемний виклад думок характеризується необмеженими можливостями для попереднього його планування та формулювання й переформулювання кожної його фрази, для здійснення найкращого добору слів і т.д.

6. Інтонаційна обмеженість.

7. Писемне мовлення пов'язане з певними труднощами. Планування викладу думок, упередження кожної наступної фрази, врахування відсутності читача – ці і інші особливості писемного мовлення складні для їх засвоєння. Писемне мовлення також вимагає значного інтелектуального, вольо-

вого, фізичного напруження.

Особливості писемного мовлення, історія його розвитку дають підставу стверджувати, що цей вид мовлення є вищим рівнем мовленнєвого розвитку людини, показником її розумового розвитку.

У третьому розділі – "Психологічна організація діяльності учнів як умова розвитку писемного мовлення" – описано експериментальну методiku організації мовленнєвої діяльності учнів, подано аналіз результатів навчання за експериментальною програмою.

Вирішальне значення в розвитку писемного мовлення учнів має отолодіння ними словниковим запасом.

Зі словом, як основною значущою одиницею мовлення, учні мають справу з перших днів навчання в школі. Слово позначає поняття. Саме в слові поняття одержує необхідну для спілкування матеріальну оболонку. Значення слова, яке позначає поняття, уможливило оперування цим поняттям, мислення ним. Понятійне мислення розпочинає успішно формуватися саме в початкових класах, розвиваючись та удосконалюючись протягом всього життя людини.

Аналіз письмових робіт молодших школярів дав підставу зробити висновок, що в лексичному відношенні писемне мовлення залишається недосконалим, невиразним, безбарвним. У ньому багато неточностей, перекручених слів і речей, а отже і думок. Бідність словникового запасу учнів – одна з найістотніших вад їх писемного мовлення.

Словникова робота в школі здійснюється за такими напрямками:

– збагачення словника, тобто засвоєння невідомих раніш слів, нових значень відомих слів та ін.;

– уточнення словника /поглиблення розуміння відомих слів, їх відтінків, відмінностей між синонімами; підбір антонімів; аналіз багатозначних слів і т.п./;

1 - активізація словника, тобто включення якомога більшої кількості слів у мовлення кожного учня, введення нових слів у речення, засвоєння сполученості слів з іншими словами, доречність їх вживання в тексті;

- усунення нелітературних слів /жаргонізмів, діалектизмів, слів-паразитів/, які вживають іноді учні у своєму мовленні, виправлення псмилкових наголосів, вимови.

Особливість словникової роботи в початковій школі /як і інших напрямків роботи з розвитку мовлення/ полягає в тому, що вона проводиться: не тільки на уроках мови і читання, а й на інших уроках, в усій системі навчально-виховного процесу.

В методиці викладання мови рішуче проводиться думка, що словникова робота повинна бути спрямована на активізацію словника учнів, не принижуючи тим самим й інших напрямків роботи зі словом. Ми поділяємо цю думку. Проте саме активізація новозасвоєних слів продовжує бути найбільш вразливим місцем у кількісному та якісному збагаченні словникового запасу учнів.

Завданням нашого дослідження, яке вирішувалося у даному розділі, було з'ясувати, як відбувається процес активізації і збагачення словникового складу писемного мовлення молодших школярів і за рахунок чого /які граматичні категорії та синтаксичні конструкції характерні для активного словника учнів, які - для пасивного/.

При цьому малось на увазі й те, що основним джерелом поповнення словника учнів є навколишнє середовище, в якому вони перебувають: мовлення дорослих, товаришів, мова творів художньої літератури, кіно - і відеофільмів та ін. Відомо, що з побутового мовлення учні нерідко засвоюють слова, недоречні в дитячому мовленні. Тому надійним джерелом позитивного збагачення словника школярів має стати цілеспрямована робота вчителів, в арсеналі якого є твори художньої літератури, тексти підручників,

спеціально розроблені лексичні вправи, дидактичний матеріал з розвитку мовлення учнів /як усного, так і писемного/.

Відомо, що найбільше можливостей для розвитку мовленнєвої діяльності учнів мають такі види вправ, як усний і писемний самостійний твір. Тому ми проводили своє експериментальне дослідження саме на цих видах роботи і найбільш орієнтувалися на писемний твір учнів. Такий твір в найбільшій мірі розвиває вміння самостійно висловлювати свої думки, що має особливе значення для розвитку "дару слова" учня, виявляє їх індивідуальні особливості.

Порівняльний аналіз одержаних даних дослідження на різних його етапах дозволив встановити закономірності розвитку писемного мовлення учнів 2 класу. виявити шляхи піднесення ефективності цього процесу.

Для виявлення рівня розвитку писемного мовлення, з яким учні приходять до другого класу, наприкінці навчального року з учнями 1 класу було проведено урок розвитку мовлення на тему "Твір за картиною А. Пластова "Перший сніг".

Результати перевірки письмових робіт учнів оформлені в таблиці I.

Таблиця 1.

Вживання окремих частин мови в писемному мовленні учнів 1 класу.

Середня кількість слів у творах	В тому числі /у %/			
	іменників	прикметників	дієслів	займенників
38	26,6	6,5	17,4	4,7

Згідно з етапами дослідження було проведено контрольні зрізи в експериментальних та контрольних класах /другі класи початкової школи/. Значну перевагу експериментальних класів довів аналіз письмових робіт учнів. Результати цього аналізу, оформлені в таблиці 2, показують, що рівень оволодіння словниковим складом писемного мовлення учнів цих класів значно вищий.

Як видно з результатів дослідження, рівень розвитку писемного мовлення учнів експериментальних класів, як вже згадувалося, вищий ніж у контрольних, що пояснюється позитивним впливом експериментальної методики на розвиток мислительних операцій учнів /порівняння, аналізу, синтезу та ін./. Сутність експериментальної методики полягала, зокрема, в такій психологічній організації діяльності учнів, яка б створила сприятливий ґрунт для широкого впровадження розвивального навчання, в спонуканні учнів до самостійного придбання відповідних знань і умінь. Вплив експериментальної методики виявився у наступному:

1. Середня кількість слів у творах учнів експериментальних класів зросла порівняно з контрольними на 84%. В учнів цих класів речення більш поширені, більш ґрунтовні, що досягається спеціальними вправами.

Зведена таблиця одержаних результатів /I-III зрізи/.

Таблиця 2.

Порівняльні класи і зрізи	К л а с и					
	експериментальні			контрольні		
	I	II	III	I	II	III
1. Середня кількість слів у творах	47	53	60	43	50	55
2. Частини мови /в %/ - іменник	31,9	33,9	35,0	30,0	31,2	32,0
- прикметник	10,6	15,1	20,0	6,9	10,0	13,7
- дієслово	17,1	18,8	21,0	16,9	17,0	18,0
- займенник	4,2	5,6	6,5	4,2	4,5	4,9

2. Зросла кількість уживаних іменників. Якщо за наслідками першого зрізу кількісний показник іменників у творах учнів експериментальних класів становив 31,9 %, то наприкінці дослідження – на 3,1 % більше, в той час, коли в контрольних класах більше на 2,4 %, Зріст іде за рахунок синонімів.

3. Зростання вживання прикметників характеризується не тільки кількісно /на початку експерименту 10,6 %, на кінець – 20,0 %/, а й якісно. Учні контрольних класів в більшості випадків занесли в своїх письмових творах всі ознаки того чи іншого об'єкту, зображеного на картині. Учні експериментальних класів домагалися провести відповідний добір ознак, віддиференціювати більш суттєві з них.

Розвиток словникового запасу писемного мовлення учнів іде за рахунок прикметників – одна з істотних особливостей розвитку їх писемного мовлення.

4. Розвиток словника писемного мовлення школярів відбувається за рахунок дієслів. Якщо на початку дослідження в експериментальних класах цей показник дорівнював 17,1 %, то на кінець дослідження – 21 %. В контрольних класах цей зріст майже зупинився у другій половині експерименту /другий зріз – 17 %, третій – 18 %/.

5. Вживання займенників учнями як експериментальних, так і контрольних класів було свідомим з метою досягнення зв'язності тексту. На кінець експерименту цей показник складав в експериментальних класах 6,6 %, в контрольних – 4,9 %.

Аналіз результатів дослідження свідчить про ефективність запропонованої експериментальної методики навчання у розвитку словника писемного мовлення школярів.

Результати дослідження морфологічних, синтаксичних та індивідуальних особливостей писемного мовлення учнів 2 класу дозволили дійти певних теоретичних та

практичних висновків, зроби і рекомендації.

1. Спільність тенденції збагачення словникового запиту учнів експериментальних і контрольних класів. Ця тенденція характеризується неодмінним кількісним зростанням вживаних іменників, прикметників, дієслів, займенників.

2. Морфологічний аналіз писемного мовлення учнів свідчить що в своїх письмових роботах вони використовують всі частини мови. На першому ж місці, як і в мовленні дорослих та учнів наступних класів, стоять найважливіші граматичні категорії – іменники та дієслова /див. таблицю 3./

Таблиця 3.

Морфологічна структура писемного мовлення /в %/.

Граматичні категорії	Дорослих	Структура писемного мовлення учнів				
		5-8 класів	4 класу	3 класу	2 класу	
					писемного	усного
іменник	37	33,2	31,9	28,6	25,8	21,0
прикметник	11	7,3	4,4	4,9	3,1	2,9
дієслово	16	21,0	24,9	23,4	22,3	23,7
займенник	6	10,3	9,3	11,3	13,0	19,3

3. Писемне мовлення учнів 2 класу: за своєю морфологічною структурою не відстає від усного, а в певному відношенні навіть переважає. Так, в писемному мовленні більше іменників та прикметників і менше займенників, що позитивно впливає на його барвистість /відповідно – 25,8 %, 3,1 %, 13,0 %/. В писемному мовленні інші співвідношення між іменниками та дієсловами: якщо в усному мовленні кількість їх приблизно співпадає /21,0 % та 23,7 %/, то в писемному іменників більше, ніж діє-

слів /25,8 % та 22,3 %/, в результаті чого писемне мовлення учнів 2 класу наближається до відповідних показників мовлення учнів наступних класів.

4. Морфологічна структура мовлення з віком і розумовим розвитком дітей змінюється: помітно збільшується кількість іменників та прикметників, междіслів та займенників.

5. Аналіз письмових та усних висловлювань другокласників показав, що учні користуються майже всіма синтаксичними конструкціями мовч. Перевага простих поширених речень, незначна кількість простих непоширених, неповних та значна кількість складних речень свідчить про те, що хоч писемне мовлення і просте в структурному відношенні, але вже досить розгорнуте, довге (див. табл. 4/.

Таблиця 4.

Синтаксична структура писемного мовлення /в %/.

Структурна одиниця	Структура писемного мовлення учнів			Структура мовлення учнів 2 класу	
	5-8 класів	4 класу	3 класу	усного	писемного
Просте речення	63,6	69,5	71,0	63,1	69,0
Складне речення	36,4	30,5	29,0	33,9	27,4

6. Аналіз кількісних показників синтаксичної структури писемного мовлення учнів 2 класу у порівнянні з усним дає можливість зробити висновок, що їх писемне мовлення певною мірою повторює усне.

7. У морфологічному та синтаксичному відношенні писемне мовлення учнів 2 класу більш досконале й упорядковане, ніж усне. Разом з тим, порівняння морфологіч-

ної і синтаксичної структур писемного мовлення учнів молодших та наступних класів і дорослих приводить до висновку про їх недостатній рівень розвитку.

8. Вивчення писемного мовлення учнів 2 класу ряду шкіл м. Бердянська та Бердянського району показало, що його структура знаходиться у взаємозв'язку і зумовленості з майстерністю викладання, культурою мовлення вчителя та ін.

9. У роботі над розвитком словникового запасу молодших школярів можна визначити такі основні напрямки:

- лексичний аналіз мови художнього твору, який вивчається на уроці;

- з'ясування значень слів шляхом використання різних способів /показ предмета чи дії, демонстрація малюнка, добір синонімів, антонімів, введення нового слова в контекст тощо/;

- добір слів з певним значенням;

- використання новозасвоених слів у власному мовленні.

10. У розвитку писемного мовлення другокласників спостерігаються індивідуальні відмінні. Для їх дослідження ми розробили ряд спеціальних методик. Завдання першого етапу з'ясування індивідуальних особливостей учнів спрямовані на дослідження сприймання ними геометричних фігур, малюків, на дослідження їх пам'яті на слова й образи, на дослідження мислення.

Другий етап дослідження індивідуальних особливостей писемного мовлення учнів 2 класу складався з порівняння:

а/ оцінки за письмовий твір з оцінками з інших навчальних предметів /мова, математика, малювання/;

б/ розвитку писемного мовлення з результатами сприймання геометричних фігур;

в/ розвитку писемного мовлення з особливостями пам'яті на слова й образи.

Крім того, було реалізовано ряд методик, з метою дослідження індивідуальних особливостей співвідношення образу і слова в інтелектуальній діяльності другокласників.

На основі наших досліджень ми виділяємо 3 мовленеві типи учнів: логічний, образний, середній.

Логічний тип характеризується відносно абстрактним, понятійним мисленням, образний - конкретним, середній тип має особливості першого і другого.

В своїй основі наша класифікація учнів збігається з класифікацією І.П. Павлова специфічно людських типів вищої нервової діяльності.

Результати експериментальної методики навчання підтвердили висунуту гіпотезу дослідження.

На основі результатів дослідження зроблено такі загальні висновки:

1. Аналіз психологічної літератури з проблеми, програм, підручників і навчальних посібників з мови, результати аналізу учнівських робіт у ході констатуючого експерименту підтвердили доцільність і доступність роботи з розвитку мовлення у початкових класах.

2. Ефективність оволодіння учнями писемним мовленням забезпечується такою психологічною організацією їх діяльності, яка передбачає:

- а/ розумову активність учнів;
- б/ збагачення, уточнення, дієвість словникового запису молодших школярів;
- в/ удосконалення граматичного ладу мовлення учнів.

3. Дослідження підтвердило передбачення про складність писемного викладу думок, що зумовлюється віковими особливостями молодших школярів: недостатній розвиток спостережливості, абстрактного мислення і мовлення; слабкість упереджуючого синтезу; недостатність

орієнтація на читача; обмежений життєвий досвід та ін.

4. Процес дослідження, його результати дали можливість встановити причини недостатнього розвитку словника писемного мовлення учнів. Серед них основні:

а/ робота над словом ведеться епізодично, що суперечить вимогам програми навчання;

б/ відсутність належної творчої спрямованості на уроках мови;

в/ одноманітність вправ /додаткові вправи здебільшого повторюють вправи підручника/;

г/ недостатньо уваги приділяється формуванню комунікативних умінь учнів.

5. У результаті аналізу цих причин можна зробити висновки, що можливості для реалізації основних завдань розвитку словникового складу писемного мовлення учнів слід шукати:

- у перебудові структури уроків і навчального матеріалу з метою створення мовного середовища з високим навчальним потенціалом;

- у створенні умов систематичної і цілеспрямованої роботи над словом;

- у розвитку всіх компонентів структури писемного мовлення;

- в індивідуальному підході до мовленнєвого розвитку школярів.

6. Дослідження показало ефективність нашого підходу до психологічної організації навчання в трьох його складових /навчальна діяльність учителя, учбова діяльність учня, зміст навчання/, його позитивний вплив на розвиток писемного мовлення учнів.

Проведене дослідження сприяло виявленню інших проблем, що заслуговують спеціального вивчення. Деякі з них, зокрема, відносяться: психологічні особливості й умови переходу від усного до писемного мовлення, вза-

емозв'язок між розвитком структури писемного мовлення і підвищенням орфографічної грамотності молодших школярів.

Основні результати дослідження висвітлені в таких публікаціях автора:

1. Мовлення та його розвиток в учнів початкових класів. – Бердянськ, 1993 – 23 с.

2. Про етапи розвитку писемного мовлення дітей: Збірник тез наукових повідомлень. – Бердянськ, 1993. – С. 11-13.

3. Місце уваги в розвитку писемного мовлення учнів початкових класів: В зб. Актуальні питання психолого-педагогічних основ виховання і навчання. Тези доповідей на наукову конференцію викладачів БДПІ. – Бердянськ, 1994. – С. 24.

4. Робота над словом на уроках в початкових класах // Дидактические аспекты педагогического взаимодействия в школе, и вузе. Сб. научных сообщений. – Измаил, 1994. – С. 59-60.

Черняк

Cherezova I. A. Psychological features of development of written speech of pupils of the second form. Manuscript.

Dissertation for the degree of doctor of Philosophy on psychology in speciality 19.00.07. - pedagogical and developmental psychology. Institute of Psychology. Academy of Pedagogical Sciences Ukraine, Kiev, 1995.

In this investigation psychological regularities of development of written speech of junior schoolchildren are described. It is established that effectiveness of mastering a written speech by pupils are secured by psychological organization their academic activities.

Scientific principles of work with a word as a fundamental showing of speech development of a child are also taken up in this work.

Черезова И.А. Психологические особенности развития письменной речи учащихся второго класса. Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. Институт психологии АПН Украины. Киев, 1995.

В исследовании раскрыты психологические закономерности развития письменной речи младших школьников. Установлено, что эффективность овладения учащимися письменной речью обеспечивается психологической организацией их учебной деятельности. Освещены научные основы работы над словом как основным показателем речевого развития ребенка.

Ключові слова: мова, мовлення, писемне мовлення, оволодіння писемним мовленням.

Ав 33.163

Підписано до друку 24.9.95 р. Об'єм 1,0 др.арк. Формат
60x884 1/16. Друк офсетний. Зам. № 5105. Тираж 100
прим. Ротапринт. м. Бердянськ.